

O‘Z O‘TMISHIMIZNI BILAMIZMI?

Ushbu darsdan so‘ng siz:

- tarixiy manbalar va yodgorliklarning turlarini bilasiz;
- o‘z oilangiz tarixini aks ettiruvchi shajarani mustaqil tuza olasiz;
- qadimgi odamlar qanday boshpanalarda yashaganini bilib olasiz;
- odamlarning turar joylari vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarib borganini tasvirlab bera olasiz;
- odamlarning birgalikda, ya‘ni jamoa bo‘lib yashashining afzalliklarini tushunasiz;
- katta va kichik insoniy jamoalarni bir-biridan farqlashni o‘rganasiz.

Mening oilam

Vatan oiladan boshlanadi

O‘zbekiston xalqi millionlab oilalarning yagona birlashmasidir.

Oilasi tarixini izlagan va o‘rgangan bola Vatani o‘tmishini ham anglay boshlaydi. Tarixchi kabi fikrlash uchun har birimiz o‘z oilamiz a‘zolarini va ularning turmushini yaxshi bilishimiz kerak:

Bobo-buvilarimiz

Ota-onalarimiz

Aka-ukalar va
opa-singillarimiz

Oila haqida nimalarni bilishimiz kerak?

Har bir tarixchi biror shaxsning turmushini o'rganishdan oldin uning tarjimai holiga nazar soladi. Biz ham oilamiz tarixini o'rganuvchi kichik tadqiqotchi sifatida yaqinlarimiz haqidagi birlamchi ma'lumotlarni to'plashimiz kerak.

Bularga quyidagilar kiradi:

- familiyasi, ismi va otasining ismi;
- tug'ilgan yili, oyi, kuni;
- tug'ilgan yeri;
- kasbi, ish yoki o'qish joyi.

3.1-rasm. Shaxs guvohnomasi namunasi.

Mashg'ulotlar

Yuqorida keltirilgan shaxs guvohnomasi namunasiga diqqat bilan qarang. Tarixchi sifatida ushbu manbadan shaxs haqidagi birlamchi ma'lumotlarni aniqlang.

O'zbekning ulug'lari

Abdulla Avloniy (1878–1934)

Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrida tug'ilgan.

U jadidchilik milliy harakatining yirik va yorqin vakilidir. **“Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”** shiorini o'rtaga tashlagan buyuk ma'rifatparvardir. U ilg'or maktablar ochgan, darsliklar yaratgan, darslar orasida tanaffus bo'lishini, sinfdan sinfga o'tishdagi sinovlarni joriy etgan.

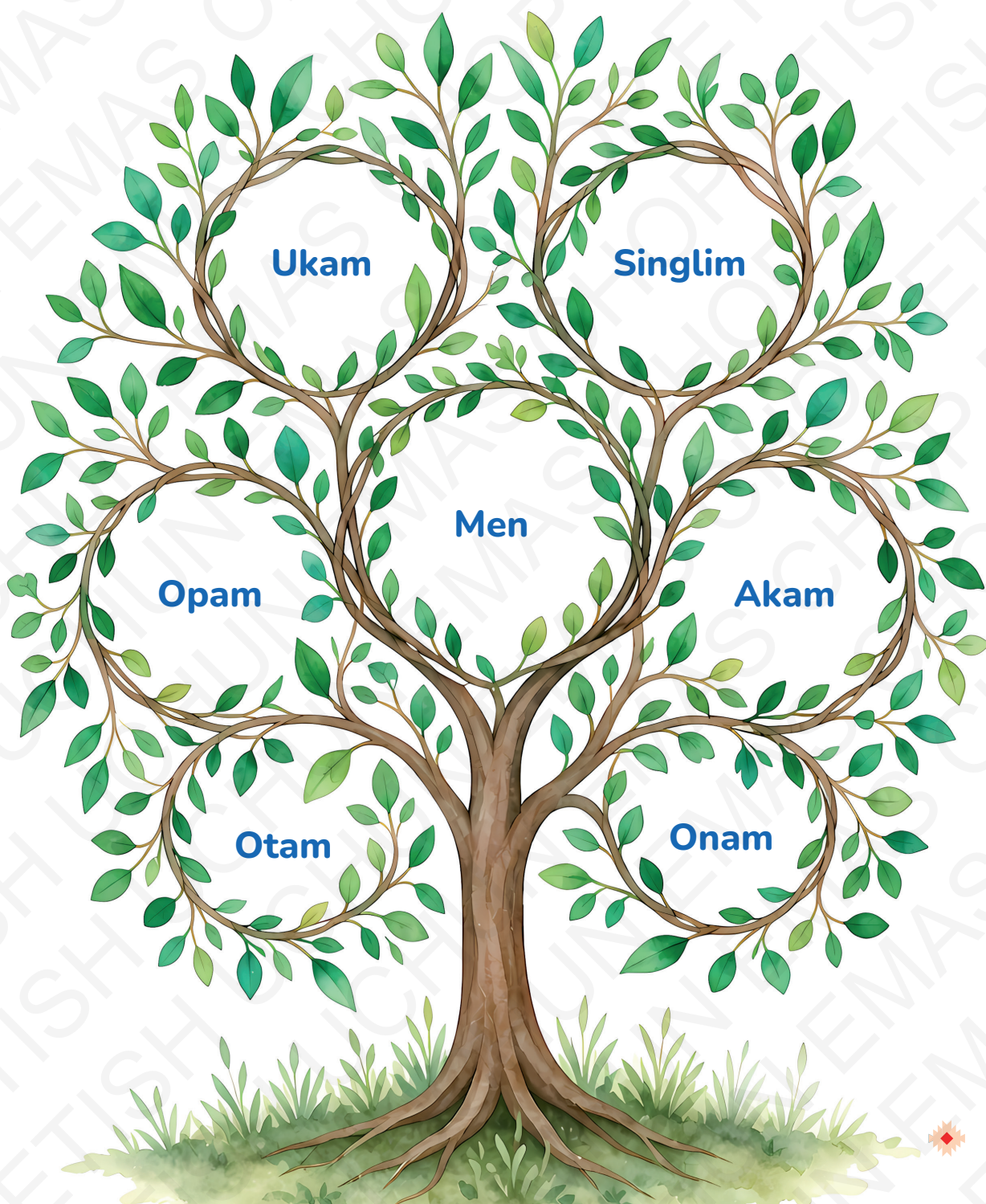
1934-yili olamdan o'tgan. Qabri Toshkent shahridagi Chig'atoy qabristonida.

Mening shajaram

Biror kishi yoki oila haqida yaxshiroq bilish uchun ularning tag-tomiri, nasl-nasabini surishtirish kerak, degan soʻzlarni eshitganmisiz? Ajdodlarimizdan qolgan ushbu odatdan qanday maqsad koʻzlangan deb oʻylaysiz?

Butun bir xalqning oʻtmishi boʻlganidek, har qanday inson, oilaning ham oʻz tarixi – kelib chiqishi, tag-tomiri boʻladi. Bu xuddi daraxt singaridir. Uning yer ostiga chuqur ketgan ildizlari kabi har bir insonning ham uzoq oʻtmishda oʻtgan ajdodlari, yaʼni tomirlari boʻladi. Daraxt tanasidan yangi butoqlar va yaproqlar oʻsib chiqqani kabi oilamiz ham vaqt oʻtishi bilan oʻgʻil-qizlar, nevara, chevара, evaralar hisobiga oʻzidan koʻpayib boradi. Tarix ilmida bunday nasab daraxti **shajara** yoki **nasabnoma** deb ataladi.

Amir Temur va temuriylar shajarasi

Buyuk bobomiz **Sohibqiron Amir Temur**ning to'rt o'g'li va ikki qizidan tarqagan avlodlarining shajarasi haqida eshitganmisiz?

Keyingi betda keltirilgan suratni sinchiklab o'rganing va temuriylar oilasining ayrim vakillari haqida ilk tasavvurga ega bo'ling.

O'tmish esdaliklari va yodgorliklari

Tarixiy manbalar nima?

Biror oilaga tegishli bo'lgan, uzoq yillar mobaynida yuz bergan turli voqealar bayoni, kundalik turmushida ishlatgan buyum va jihozlari **oilaviy esdaliklar** deyiladi.

Sizning oilangizda ham ana shunday bitiklar, bayonlar, buyum va jihozlar bormi? Ularning siz uchun qadri nimada?

Ular orqali siz ota-onangiz, bobo-buvilaringizning kasblari, erishgan yutuqlari, foydalanغان buyumlari, ardoqlagan narsalari, kiygan kiyim-kechaklari haqida tasavvurga ega bo'lasiz.

Buvamning qo'l
soati

Buvimning tikuv
dastgohi

Otamning
maktabda olgan
maqto'v yorlig'i

Onamning
musobaqada olgan
oltin medali

O'zbekning ulug'lari

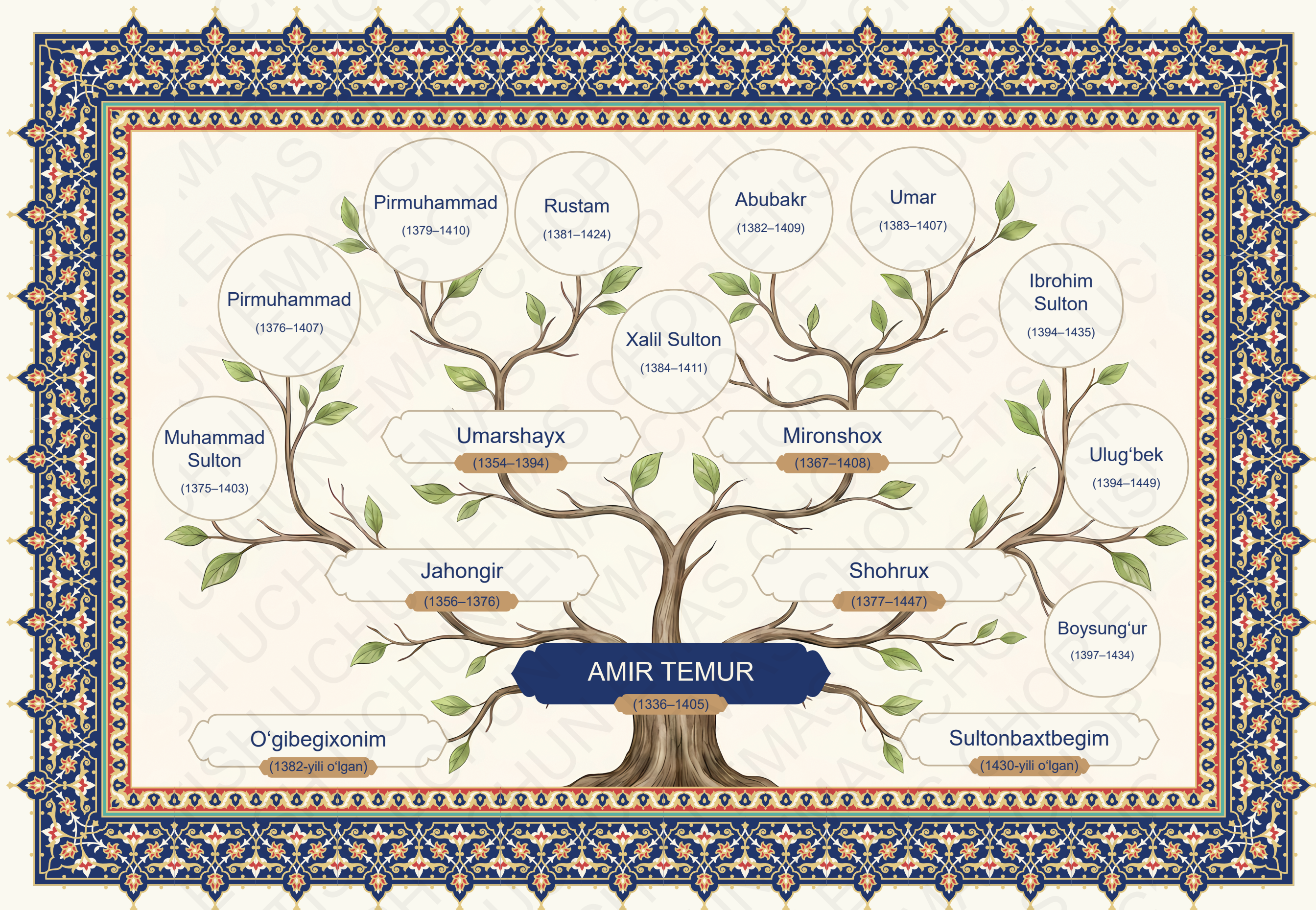

Muhammad Xorazmiy (783–850)

Muhammad Xorazmiy 783-yili Xorazmda tug'ilgan. Matematika ilmi va kundalik turmushimizda tengsiz ahamiyatga ega bo'lgan sonlar – 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ni, ya'ni o'nlik sanoq tizimini kashf etgan.

850-yili Bag'dod shahrida (Iroq) vafot etgan. Qabri qayerdaligi ma'lum emas.

3.2-rasm. Amir Temur va uning ayrim avlodlari aks etgan nasabnoma.

Tarixiy-madaniy yodgorliklar

Esdaliklar butun el-yurtga ham tegishli bo'lishi mumkin. Ming yillar mobaynida ajdodlarimiz yaratib kelgan bunday tengsiz boylikni **tarixiy-madaniy yodgorliklar** deb ataymiz. Negaki ular bizga o'tmishdan yodgorlik bo'lib qolgan. Tarixiy-madaniy yodgorliklarning turi ko'p. Ularning ayrimlari bilan tanishamiz.

Arxeologiya yodgorliklari – arxeologlar tomonidan qazishmalar paytida topilgan qadimgi shaharlar, qo'rg'onlar, turli imoratlar qoldiqlari hamda ashyolar.

Tarixiy imoratlar – o'tmishda qurilgan saroylar, madrasalar, masjidlar, minoralar, ko'priklar, bozorlar, maydonlar va boshqa maqsadda yaratilgan binolar.

Madaniy boyliklar – odamlar uyida, muzeylar va to'plamlarda saqlanayotgan ro'zg'or, kasb, san'atga oid ashyolar, buyumlar, masalan, metall, sopol idishlar, qurol-aslahalar, taqinchoqlar, suratlar, kitoblar va boshqalar.

Diqqatga sazovor yerlar – ko'pchilik e'tiborini tortadigan, o'ta mashhur bo'lib ketgan, barcha ko'rishga intiladigan joylar.

Mashg'ulotlar

Berilgan suratlardagi tasvirlarni oilaviy esdaliklar va tarixiy-madaniy yodgorliklar turlariga ajrating.

Eslab qoling

Arxeolog – o'tmishni inshootlar, ish, ov va urush qurollari, taqinchoqlar, odamlar, hayvonlar suyaklari, o'simliklar qoldiqlari va urug'lari orqali o'rganuvchi mutaxassis.

Tarixiy-madaniy yodgorliklar – arxeologiya yodgorliklari, tarixiy imoratlar, madaniy boyliklar va diqqatga sazovor yerlar.

Bilib qo'ygan yaxshi

Tarixiy-madaniy yodgorliklarni asrab-avaylash O'zbekistonning har bir fuqarosi, jumladan, sizning ham muqaddas burchingizdir. Negaki ular bizning bir necha ming yillik shonli tariximizning dalillari, ajdodlarimiz yaratgan, bizning kimligimiz haqida so'zlaydigan tengsiz ma'naviy boylikdir. Ularni asrash orqali biz tarixiy xotira – o'zligimizni saqlagan bo'lamiz.

Savol va topshiriqlar

1. Uyimizdagi eski esdaliklar va buyumlar bizga o'tmish haqida nimalarni bilishga yordam beradi?
2. Oila shajarasi nima va u nimaga o'xshatiladi?
3. Ota-onangizdan yordam olib, o'z oilangiz shajarasini tuzishga urinib ko'ring.
4. Tarixiy-madaniy yodgorliklar deganda nimalarni tushunasiz?
5. Nima sababdan tarixiy-madaniy yodgorliklarni asrab-avaylashimiz kerak?

Uyimiz – kichik vatanimiz

Jamoa bo'lib yashashning boshlanishi

Kun maqoli:

Birlashgan o'zar,
Birlashmagan to'zar.

Ushbu maqol qachon paydo bo'lganini aniq aytish qiyin, biroq u ajdodlarimiz so'zlagan ilk o'gitlardan biri ekani shubhasiz. Negaki odamlar eng qadimgi zamonlardayoq birgalashib yashashga harakat qilganlar. Jamoa bo'lib yashash shunday boshlangan.

Tarixiy sabab va oqibatlar

Yakka holda tabiat hodisalari va yirtqich hayvonlar qarshisida omon qolish deyarli imkonsiz edi. Aynan mana shu hayotiy zaruriyat tufayli insonlar birlashishga va jamoa bo'lib yashashga majbur bo'lganlar.

Mashg'ulotlar

Ushbu maqollarni tugallang.

1. Bo'linganni bo'ri
2. Yo'ldan chiqsang chiq, eldan
3. Bulbul chamanni sevar, odam –
4. Ona yerning tuprog'i – ona sutidan
5. Ona yurtning – oltin

G'orlardan shinam uylargacha

Insonlarning uy-joy qurish mahorati ming yillar davomida yuksalib borgan. Bu kech-mish bir necha muhim bosqichlardan iborat bo'lgan.

1. Tabiiy boshpanalar. Dastlab odamlar tayyor boshpanalar – ungurlar (g'orlar) va tog' bag'ridagi yoriqlardan foydalanganlar. Chunki ular doimiy oziq-ovqat izlab, bir yerdan ikkinchi yerga ko'chib yurganlar.

Eslab qoling

Ungur – tog'larning yonbag'ridagi tik o'yiqlik yer; uncha chuqur bo'lmagan g'or.

Guvala – loydan qo'lda yasilib, quyoshda quritilgan, tagi yassi cho'zinchoq qurilish ashyosi.

Tegra – tevarak, atrof.

Paxsa – pishirilgan loydan ustma-ust bosib qurilgan devor.

2. Ilk qurilmalar. Vaqt o'tishi bilan odamlar daraxt shoxlari, hayvon suyaklari va terilaridan chaylalar hamda yerto'lalar qura boshlaganlar. Bu insonning tabiat inijliklariga ko'nikishdagi ilk yutug'i bo'lgan.

3. O'troq turmush. Insonlar ekin-tikinchilik va chorvachilik bilan shug'ullana boshlagach, bir yerda uzoq muddat yashash ehtiyoji tug'ilgan. Natijada paxsa, guvala va toshdan mustahkam uylar qurilgan.

3.3-rasm. Samarqanddan topilgan, taxminan 16000—33000 yil burun ovchi va terimchi jamoalariga tegishli bo'lgan boshpananing tiklangan ko'rinishi.

Tarixiy sabab va oqibatlar

Insonlar o'zlariga turar joylar qurishni o'rgangach, tabiiy boshpanalarga bo'lgan qaramlikdan qutulganlar. Natijada ular o'zlari istagan qulay yerlarga o'rnashib, tinch yashash imkoniga ega bo'lganlar.

Oldiniga qadimgi uylar faqat bir xonadan iborat bo'lgan. Yillar o'tishi bilan ularda yotoqxona, o'choqxona va mehmonxonalar paydo bo'lgan. Har bir oila uchun alohida hovli-joy qurish odati shakllangach, bir nechta ko'cha va uylardan iborat yirik hududlar vujudga kelgan. Keyinchalik bunday hududlar **mahalla** deb atala boshlagan. **Mahallada ahil, totuv va yelkadosh bo'lib yashash o'zbek xalqining eng oliyjanob qadriyatlaridan biriga aylangan.**

O'zbekning ulug'lari

Abdulhamid Cho'lpon (1897–1938)

U 1897-yili Andijon shahrida tug'ilgan.

Uning "Kecha va kunduz" romani milliy va jahon adabiyotining durdonasi sanaladi. Cho'lpon Jadidchilik milliy harakatining yorqin vakili, Vatanimiz ozodligi uchun kurashgan va o'zini qurbon qilgan ma'rifatchi ulug' bobomizdir.

U 1938-yili sovet hokimiyati tomonidan otib tashlangan. Qabri qayerdaligi ma'lum emas.

Tarixiy o'zgarish va davomiylik

Davrlar o'tishi bilan odamlarning turar joylari tabiiy g'orlardan mustahkam imoratlarga aylangan. Ularni bunyod etishda ishlatiladigan qurilish ashyolari va yo'sinlarida katta o'zgarishlar yuz bergan. Biroq barcha davrlarda ham uylar insonlarni xavf-xatarlardan himoya qilish va ularning ahil jamoa bo'lib yashashlariga xizmat qiladigan maskan bo'lib kelgan.

Inson jamoalari

Har bir insonning tug'ilganidan boshlab, butun turmushi davomida ehtiyojlari tobora ortib boraveradi. Yeyish uchun oziq-ovqat, kiyish uchun kiyim, yashash uchun shinam uy, bilim olish uchun kitoblar va ustozlar kerak. Biroq hech bir inson hamma ishni – ham ekin ekishni, ham kiyim tikishni, ham uy qurishni bir o'zi eplay olmaydi.

Odamlar barcha ehtiyojlarini o'zaro birlashish orqali qondirib kelganlar.

Bilib qo'ygan yaxshi

Buyuk bobomiz **Abu Nasr Forobiy** yuksak fazilatlariga ega bo'lgan odamlardan iborat jamiyatni **"Fozil jamiyat"** deb atagan. U go'zal xulqqa va chuqur bilimga ega, o'z o'tmishini yaxshi o'rgangan, ishchan, boshqalarga yordam qo'lini cho'zadigan, mehr-oqibatli, yurtsevar va halol kishilargina bunday darajaga erishishlari mumkinligini uqtirgan.

Kishilarning maqsadli birlashuvi **jamoa** deb ataladi. Jamoalar o'z ko'lamiga ko'ra quyidagilarga bo'linadi:

- **Kichik jamoa:** oila – jamiyatning eng asosiy va tayanch bo'g'ini. Shuningdek, biz yashaydigan mahalla va qishloqlar ham kichik jamoani tashkil etadi.
- **Yirik jamoa:** jamiyat – aniq bir yurtda yashovchi, mafkurasi, tili, madaniyati va tarixiy xotirasi bir bo'lgan xalq yoki millat (masalan, o'zbek xalqi).
- **Umuminsoniy jamoa:** kishilik (insoniyat) – butun Yer yuzidagi barcha odamlar, xalqlar.

Eslab qoling

Ei – davlat, xalq, urug'lar uyushmasi.

Yurt – vatan, mamlakat, uy, yashash yeri.

Mashg'ulotlar

Sinfdoshlaringiz bilan dehqonlar, hunarmandlar, olimlar va boshqaruvchilardan tashkil topgan 4 ta guruhga bo'lining. Har bir guruh jamiyatdagi o'z vazifasini va boshqalarga qanday foyda keltirishini tushuntirib berishi lozim.

Savol va topshiriqlar

1. Qadimgi odamlar nima sababdan doim birlashib yashashga majbur bo'lganlar?
2. Ilk odamlar yovvoyi hayvonlar va tabiat xavflaridan saqlanish uchun qanday boshpanalardan foydalanganlar?
3. Odamzodning yashash yerlari qadimgi g'orlardan boshlab bugungi shinam uylargacha qanday tartibda o'zgarib borgan?
4. Kichik bir jamoa bo'lgan oilamiz bilan katta jamoa sanalmish xalqimiz o'rtasida qanday o'xshashlik va farqlar bor?
5. Buyuk bobomiz Abu Nasr Forobiy orzu qilgan "Fozil jamiyat" a'zolari qanday fazilatlarga ega bo'lishlari kerak?

